

Crim organitzat i delictes ambientals: la convergència de les xarxes de narcotràfic amb la mineria il·legal a la panamazònia

Tássio Franchi

L'estany Cristalina al municipi de Presidente Figueiredo. Fotografia: Adelino Meireles

L'Amazònia té uns 6,7 milions de km² i s'estén per nou països d'Amèrica del Sud i un departament ultramarí francès. Aquesta àrea és més gran que la Unió Europea, que té uns 4,2 milions de km². En aquest territori viuen unes 35 milions de persones, la majoria en nuclis urbans petits i mitjans, tot i que també hi ha una població significativa de riberencs, indígenes i altres comunitats tradicionals. El bioma amazònic acull una de les biodiversitats més grans del planeta i proporciona serveis ambientals importants per a la regulació del clima regional i la mitigació del canvi climàtic. El cor de la selva amazònica continua sent una regió poc explorada, de difícil accés. Durant anys, les dimensions del territori i la manca d'infraestructures han dificultat la presència d'institucions dels estats nacionals a les fronteres, de manera que s'ha convertit en un espai vulnerable a les activitats il·lícites i als delictes ambientals.

Entre els delictes ambientals més comuns hi ha els incendis de diversa magnitud, la desforestació il·legal, la mineria il·legal, l'expansió de pastures per al bestiar i la

biopirateria. A més, durant dècades els països han fomentat l'ocupació humana del territori seguint models de desenvolupament no sostenibles, cosa que ha intensificat els conflictes per la terra amb les poblacions natives i ha agreujat la degradació ambiental. S'estima que el bioma ja ha perdut més de 88 milions d'hectàrees, la qual cosa suposa més del 12,5 % de la cobertura vegetal original. [1] Una altra dada preocupant a la regió és la violència i l'augment constant de la presència del crim organitzat transnacional. Segons un estudi de l'UNODC, un 70 % dels municipis de la conca amazònica compten amb la presència d'almenys una organització criminal. [2] En general, aquestes organitzacions es guien per una lògica econòmica, que busca maximitzar els beneficis i mantenir-se en la impunitat. Si al segle XX hi havia una separació clara entre grups de narcotraficants i els qui cometien delictes ambientals, al segle XXI s'ha produït una convergència entre aquestes activitats, com veurem.

Origen, rutes i destinació: el narcotràfic i la violència a la conca amazònica

Els països amazònics es troben entre els principals productors de cocaïna del món: el Perú, Colòmbia i Bolívia. Des dels anys setanta i vuitanta, el narcotràfic de cocaïna va contribuir a la formació de càrtels i criminals coneguts, com el càrtel de Cali o Pablo Escobar, del càrtel de Medellín. Amb el pas dels anys, aquests càrtels es van unir a grups paramilitars que hi havia a la regió, amb l'objectiu de controlar zones i plantacions més àmplies i donar més cobertura a les seves activitats. Amb els anys, alguns van començar a operar en diversos països, i subministraven drogues als Estats Units i a Europa. Malgrat diverses iniciatives de lluita contra la plantació i el refinament, com el Pla Colòmbia als anys 2000, les àrees cultivades i la producció van augmentar, i fins i tot van arribar a la conca amazònica. [3] Fins ara, la supressió de la vegetació nativa per plantar coca ha tingut un impacte ambiental limitat. [4] El narcotràfic s'ha expandit juntament amb la demanda global d'estupefaents, un escenari agreujat per la pandèmia de la COVID-19. El consum intern a la regió també ha augmentat: el Brasil és avui el segon consumidor de cocaïna més important, només per darrere dels Estats Units i per davant de diversos països europeus, tot i que aquests, en conjunt, tenen un consum superior al del Brasil.

A mesura que la lluita contra el narcotràfic s'intensificava als grans centres urbans, a les rutes més conegudes i en les zones tradicionals de cultiu de coca —com el sud de Colòmbia i el Perú—, les organitzacions criminals van buscar noves rutes i territoris menys vigilats, i van trobar a la conca amazònica condicions molt favorables. [5] A l'Amazònia, el crim organitzat opera basant-se en una lògica de dispersió territorial i cooperació tàctica entre grups. El control de rutes, pistes clandestines, trams fluvials o punts fronterers està en mans de faccions locals o d'organitzacions transnacionals més poderoses que, tot i ser rivals en altres zones, estableixen acords temporals per garantir el flux segur de mercaderies, subministraments i persones. La geografia de la selva facilita aquesta cooperació: l'absència d'autopistes i la predominança de rius i petits aeroports improvisats generen un sistema logístic que combina alta mobilitat amb baixa capacitat estatal de repressió. [6] Ni tan sols amb l'ús regular de les forces armades en suport als òrgans de seguretat pública, els països han aconseguit solucionar el problema.

A més, la superposició entre activitats il·legals i legals crea una zona grisa que forma part de l'economia local i que proporciona ingressos a part de la població. La venda d'equipament, combustible, aliments i subministraments de tota mena no constitueix un delictes en si mateix, però sosté la logística de les organitzacions criminals, que també donen feina a persones locals. És important recordar que, tot i ser una regió rica en recursos minerals i naturals, els models de desenvolupament mai no han aconseguit que les poblacions locals superin les profundes desigualtats socials. [7] Però l'entrada de les organitzacions criminals en l'economia i la societat té un alt cost. Segons l'últim estudi de l'UNODC, el continent americà és un dels més violents del món, amb 154 mil assassinats intencionats el 2021, només per darrere de l'Àfrica. [8] Una característica destacada de la violència a les Amèriques i als països amazònics és el predomini de morts relacionades amb el crim organitzat, que representen aproximadament un 50 %, una taxa molt més alta que la mitjana global, que és d'un 22 %. Les taxes d'homicidis als països amazònics com el Brasil, Colòmbia i l'Equador superen els 20 assassinats per cada cent mil persones. Més del 65 % d'aquests homicidis van ser causats per armes de foc, una xifra cinc vegades superior a la mitjana europea, que és d'un 12 %. [9] Tot i que alguns països han presentat una disminució de les xifres globals d'homicidis, diversos municipis de la regió amazònica han registrat un augment dels índexs, a països com el Brasil i Colòmbia. I l'increment dels assassinats de líders locals és encara més preocupant, com assenyala l'estudi de l'UNODC: «La conca amazònica ha experimentat un augment alarmant dels assassinats de defensors del medi ambient, líders indígenes i periodistes, sovint vinculats a l'explotació il·legal de recursos naturals». [10]

La convergència criminal i la destrucció ambiental: l'or és la nova cocaïna

La mineria ha estat una activitat present des de fa segles als països amazònics, i ha tingut un paper destacat en la seva història i economia des del període colonial. La plata extreta de les mines de Potosí, o l'or de les Mines Gerais, al Brasil, van enriquir les metròpolis espanyola i portuguesa i van impulsar cicles econòmics importants en la història d'aquests països. L'or és un metall comercialitzat des de l'antiguitat, que ha servit com a reserva de valor per a persones i països, a més de tenir usos en la indústria. Al Brasil i al Perú, dos dels productors principals, l'explotació a la regió amazònica és més tardana: s'inicia a mitjans dels anys cinquanta i experimenta un increment significatiu a partir dels anys vuitanta. La producció dels països amazònics correspon a poc més del 10 % del comerç global.

Tot i que hi ha empreses, sindicats i petits miners que operen de manera legal i intenten complir les normes ambientals dels seus respectius països, les imatges més impactants associades a la mineria d'or provenen de les activitats il·legals. A diferència de la regió andina, on l'or prové de mines excavades profundament al sòl, a la regió amazònica s'accedeix generalment al metall des de la superfície o del llit dels rius. Per accedir al mineral dipositat al sòl, cal eliminar la vegetació local, remoure la terra i sotmetre-la a diversos processos físics i químics amb l'objectiu de separar-ne el metall. La mineria és una activitat que exigeix moure grans quantitats de terra, processar-la i retornar-ne la major

part al sòl al lloc d'extracció. La desforestació és la primera conseqüència d'aquest procés, que comporta també la contaminació del sòl i de l'aigua per mercuri. En el cas de les dragues que extreuen l'or del llit i de les ribes dels rius, a més de l'alteració del curs de l'aigua i de la contaminació per mercuri, es veuen afectades la fauna, la flora i les comunitats situades a quilòmetres aigües avall del lloc d'explotació. [11]

Els països amazònics tenen legislacions diferents pel que fa a la prospecció, explotació i comercialització de l'or. Aquestes lleis són més o menys eficients per regular l'explotació i el comerç. Tanmateix, amb l'excepció de Colòmbia, cap país disposa d'una llei de traçabilitat del metall (ADN de l'or) que permeti certificar-ne amb precisió l'origen. A més, les fronteres amazòniques són extremadament poroses, la qual cosa permet que l'or extret en un país es comercialitzi en un altre. A la pràctica, l'or ha passat a exercir la funció que abans tenia l'efectiu en metàl·lic. Un cop extret, encara que sigui de manera il·legal, l'or es comercialitza fàcilment i s'introdueix en circuits formals, de manera que es converteix pràcticament en invisible per als mecanismes tradicionals de control financer. Com ha indicat l'UNODC, avui l'or és una de les formes de blanqueig del crim organitzat transnacional als països amazònics. [12] Aquest és un dels factors que ha propiciat el vincle entre el crim organitzat i la mineria il·legal a l'Amazònia.

Un altre motiu és l'ús d'una logística compartida entre totes dues activitats. Excepte en el cas de la mineria a petita escala i artesanal, el garimpo (extracció d'or) requereix una sèrie d'equipaments, com ara excavadores, tractors, dragues fluvials, bates mecàniques, canals concentradors, tamisos, concentradors gravimètrics, motors dièsel, bombes d'alta pressió, forns i materials per fondre el metall, entre d'altres. A més, calen allotjaments, cuines i estructures de suport logístic com pistes d'aterratge i molls improvisats en llocs sense accés terrestre. A més dels garimpeiros (miners), hi treballen capatassos, cuineres, operadors de maquinària, mecànics, pilots d'avions, d'helicòpters i d'embarcacions, personal de seguretat, electricistes i altres professionals necessaris per al funcionament de l'activitat. Tot aquest personal i equipament necessita aliments, roba, productes d'oci, combustibles, greixos i olis, peces i altres subministraments que formen una cadena logística complexa. Tot això conforma una xarxa densa i complexa de llocs d'extracció, punts de suport, punts de subministrament i rutes d'accés per on circulen persones i materials.

Quan zones de cultiu de coca, refinament de cocaïna i rutes de distribució són properes geogràficament, el crim organitzat actua de manera sinèrgica. El garimpo s'utilitza com a punt de suport per al narcotràfic, alhora que les activitats mineres il·legals i l'or serveixen per blanquejar els diners procedents de les drogues. Aquesta realitat es pot observar a regions com la conca dels rius Madre de Dios i Madeira (Perú, Bolívia i Brasil) i la regió del Putumayo-Içá (Equador, Colòmbia, Perú i Brasil), on es concentren activitats simultànies de mineria i narcotràfic. En aquestes regions operen grups dissidents de les Forces Armades Revolucionàries de Colòmbia (FARC), l'Exèrcit d'Alliberament Nacional (ELN), Comando Vermelho (CV), [13] i el Primeiro Comando da Capital (PCC), [14] a més d'altres grups més petits, que alternen entre acords de pau i disputes territorials violentes. La necessitat de controlar les rutes i els punts de suport fa que constantment intentin corrompre funcionaris estatals, s'enfrontin a cossos de seguretat pública i defensa, o fins i tot a agents de parcs

nacionals i a poblacions riberenques o indígenes, cosa que provoca un augment d'assassinats i desaparicions. [15]

És important destacar que part de la dificultat de l'Estat per contenir aquestes xarxes criminals deriva de la seva escassa presència a la regió i de les limitades capacitats legals per operar. La manca de polítiques públiques per a l'Amazònia és un altre factor. Els baixos efectius de personal en organismes de monitoratge i vigilància com l'Institut Brasiler de Medi Ambient i Recursos Naturals Renovables (IBAMA) i l'Institut Brasiler per a la Conservació de la Biodiversitat (ICMBio), i la Policia Federal, entre d'altres. El mal ús dels recursos destinats a la regió i l'absència de projectes de desenvolupament sostenible a gran escala i inclusius generen un buit d'alternatives econòmiques, que empeny part de la població cap a activitats il·legals o formes de subsistència vinculades a la mineria, a l'explotació forestal depredadora o al contraban. El buit d'autoritat que deixen els estats en certes zones de l'Amazònia l'ocupen xarxes de «governança criminal», en les quals els grups armats imposen l'ordre, castiguen els transgressors i ofereixen protecció a les comunitats, així com feina i ingressos, directes o indirectes, quan aquestes s'aprovisionen al comerç local. [16] Com s'ha esmentat, aquesta ambivalència dificulta les estratègies de confrontació, ja que la lluita contra el crim organitzat transnacional no es pot basar només en la repressió: cal entendre i desmuntar els mecanismes socials i econòmics que donen legitimitat a aquests grups, així com els beneficis derivats d'aquestes activitats.

Solucions amazòniques per a l'Amazònia i el planeta

La convergència entre la mineria il·legal d'or i la producció, refinament i distribució de la cocaïna no és puntual ni accidental, sinó el resultat de decisions racionals que combinen oportunitats geogràfiques, necessitats logístiques, incentius econòmics i l'esperança d'impunitat, basada en les limitacions dels països per fer complir les seves normes. Però els impactes d'aquesta activitat van més enllà de la lògica purament econòmica del crim i s'acosten a una lògica de seguretat quan es tenen en compte els riscos ambientals. La selva, amb els seus serveis ecosistèmics i la captura de carboni, és un actiu valuós per als països amazònics i el planeta. La reducció de la desforestació és una de les contribucions més importants que els països amazònics poden fer per mantenir la temperatura global per sota d'1,5 graus.

El desenvolupament de projectes socials, ambientals i d'altres, així com la lliure circulació de persones i béns, requereix condicions mínimes de seguretat. Les poblacions riberenques o amazòniques no poden ser coaccionades ni els seus membres assassinats sense càstig. En aquest context, la resposta estatal ha estat fragmentada i reactiva: operacions repressives, expulsions de miners il·legals de la terra indígena ianomami al Brasil o la llei de traçabilitat de l'or a Colòmbia són benvingudes, però no resolen els problemes estructurals ni es poden aplicar a tots els països amazònics a curt i mitjà termini. Tot i que el bioma amazònic representa més del 40 % del territori d'aquests països, la capacitat de l'Estat continua sent insuficient per garantir una resposta ràpida.

Els debats sobre l'Amazònia que la societat ha d'afrontar no es limiten a la biodiversitat o al

clima, sinó que també impliquen el control de cadenes de valor il·legals amb ramificacions locals, regionals i globals. Es tracta de reconèixer la convergència entre delictes ambientals i delictes com el narcotràfic. Reconèixer el paper de l'Amazònia en els circuits del crim organitzat imposa un canvi en la manera com els països amazònics conceben la seguretat, el desenvolupament i la sobirania a la regió. Principalment, aquestes respostes s'han de construir tant amb actors estatals com amb actors locals.

La resposta més prometedora sembla que resideix en l'articulació de tres eixos complementaris: en primer lloc, l'enfortiment institucional dels òrgans de vigilància, control i intel·ligència; en segon lloc, la cooperació internacional efectiva entre els països amazònics, amb intercanvi de dades d'intel·ligència i operacions conjuntes i, en tercer lloc, la creació d'alternatives econòmiques sostenibles per a les poblacions locals, amb un enfocament en la inclusió.

REFERÈNCIES

- 1 — RAISG. (2020). *Amazônia sob pressão [Atlas]*. Rio de Janeiro/São Paulo: Rede Amazônica de Informação Socioambiental Georreferenciada
- 2 — UNODC. (2023b). *Global study on homicide 2023*. Viena: Oficina de Nacions Unides contra la Droga i el Delicte. Disponible en línia a: gen.cat/4nmp4Mb
- 3 —
- 4 —
- 5 —
- 6 —
- 7 —
- 8 —
- 9 —
- 10 —
- 11 —
- 12 —
- 13 —
- 14 —
- 15 —
- 16 —

Tássio Franchi

Tássio Franchi és doctor en Desenvolupament Sostenible per la Universitat de Brasília, té un màster en Història per la Universitat Estatal Paulista i és llicenciat en Ciències per la Universitat Estatal de Londrina. També és professor de l'Escola de Comandament i Estat Major de l'Exèrcit i del programa de postgrau en Ciències Militars de l'Institut Meira Mattos (PPGCM/IMM). Així mateix, és professor de la Universitat Estatal de l'Amazonas i coordinador de la llicenciatura en Història del Centre d'Alts Estudis de Tefé, i ha estat coordinador general del projecte Defesa Nacional, Fronteiras e Migração: Estudos sobre Ajuda Humanitária e Segurança Integrada (2019-2026), coordinador del projecte Soldados Indígenas do Comando Militar do Amazonas (2024-2026) i coordinador del projecte Faixa de Fronteira e Ameaças Emergentes (2015-2019) i cap de redacció de la revista Coleção Meira Mattos.